

Ferdo Gestrin

**MIGRACIJE SLOVANOV V FANU V 15. STOLETJU,
NJIHOVA POSELITEV V MESTU IN DRUŽBENA STRUKTURA**

Predavanje na 3. kongresu o zvezah med
obema jadranskima obalama v Foggii od
5. do 8. oktobra 1978

Priseljevanje slovanskega prebivalstva z vzhodnega jadranskega področja v Italijo je med drugim spreminjalo etnično strukturo prebivalstva — seveda le začasno — predvsem tam, kamor je tok migracij skozi daljši čas dovajal večje število slovanskih doseljencev. Med drugimi italijanskimi deželami so Slovani v sorazmerno velikem obsegu prihajali tudi v Marke, zlasti v obalna mesta in njihova ozemlja ter so ponekod več stoletij vplivali na etnično fiziognomijo teh mest; med drugimi tudi Fana, kar bo predmet našega razpravljanja.

Za boljše razumevanje obravnavane teme se mi zdi potrebno vsaj na kratko označiti nekatere gospodarske in politične značilnosti Fana in njegovega ozemlja v omenjenem času. Mesto je bilo središče zelo rodovitnega ozemlja, ki je dajalo osnovo eni izmed pglavitnih mestnih gospodarskih panog: agrikulturi s pglavitnimi pridelki žitom, vinom in oljem, katerih presežki so šli v veliki meri v izvoz, in s precej razvito živinorejo (govedo, drobnica). Tej gospodarski panogi je v poznem srednjem veku in zlasti v 15. stoletju ne samo zavoljo samega razvoja kmetijstva, marveč tudi zaradi številnih pojavov kuge in vojnih spopadov, ki so zmanjševali prebivalstvo, močno primanjkovalo delovne sile. To pa so med drugimi nadomeščali tudi doseljenci iz vzhodnojadranskih slovanskih dežel.¹

Na drugi strani je bilo gospodarstvo Fana močno vezano na pomorsko dejavnost, ki jo je omogočala ugodna lega ob morju. Mesto je bilo že tedaj pomembno središče ribolova, a še pomembnejše mesto gre pomorski trgovini, pomorstvu in ladjedelništvu. Že od začetka 13. stoletja dalje je bil Fano v živahnih trgovskih zvezah tudi z mesti na nasprotni strani Jadranskega morja² in je konkuriral okolnim markizanskim mestom od Pesara do Ancone, čeprav pomena teh dveh mest ni nikdar dosegel. Okoli srede 14. stoletja je mesto imelo zelo žive zveze z dalmatinskimi mesti Zadrom, Šibenikom in Splitom, z Dubrovnikom in tudi Senjem.³ O trgovini s tem mestom nam govori trgovska knjiga družbe dveh faneških trgovcev iz tega stoletja, ki jo hrani Državni arhiv v Fanu. Tudi mesta v Tržaškem zalivu so bila v tem času v zvezah z Markami. Že leta 1333 je nastala v Piranu trgovska družba za nakup žita v Markah in so družabniki imeli pooblastilo, da ga lahko kupujejo na ozemlju od Ferma do Senigallie.⁴ Tem zvezam lahko sledimo nato še daleč v novi vek. Prek Pirana in drugih mest v Tržaškem zalivu so bile od tega časa z Markami in vsekakor tudi s Fanom po-

¹ S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi nell'agricoltura marchigiana dei sec. XIV e XV, Atti e memorie della deputazione di storia patria per le Marche, n. s. 82 (1977), str. 141 sl.

² Prim. J. Lučić, Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika i Italije u 13. stoljeću, Pomorski zbornik 5 (1967), str. 447 sl. in druge avtorjeve razprave.

³ ASFa, AAC III, 1 — Gabelle 1356.

⁴ Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria 45 (1933), str. 309 — 1333 jul. 10.

vezane tudi slovenske dežele.⁵ Ni se čuditi, da mitninski red iz leta 1389 v Fanu med drugim blagom našteva tudi blago, ki je prihajalo iz vzhodno-jadranskih slovanskih dežel: raševina (rassia, tudi t.i. schiavine), grobo platno (canauaccio), železo, sol, »ogrski« leseni pladnji (piateli vngareschi), deske iz Reke, Senja in Kanala ali Kanalske doline (tole fiumane, tole segnane segate, tole bassiana mečane da Segna, tole da Canali).⁶

V 15. stoletju so se trgovske in pomorske povezave med Fanom in slovanskimi kraji še povečale. Razen z dalmatinskimi mesti so se tedaj bistveno razširili stiki Fana s Senjem, Reko in slovanskimi deželami. V Fanu so nastajale vedno nove trgovske družbe tudi za trgovanje s slovanskimi deželami, faneški trgovci in ladjarji so imenovali svoje prokuratorje in faktorje za poslovanje v tamkajšnjih krajih in so pošiljali tja kapitane s svojimi ladjami.⁷ Senj je bil v tem obdobju pogosto cilj trgovine faneških trgovcev,⁸ a Reka, kamor je šel močan tok trgovine iz slovenskega in hrvaškega zaledja in ki je doživljala v 15. stoletju višek svoje srednjeveške trgovine, je privlačljala tedaj trgovce iz Mark v precejšnjem številu.⁹ Toda slovenske in deloma tudi hrvaške dežele so bile povezane z Italijo in Markami tem bolj, čim bolj gremo h koncu 15. stoletja tudi prek mest Tržaškega zaliva. Menjava trgovskega blaga je dobivala tedaj še širši razpon in vrste blaga so se pomnožile. V Fano gredo iz vzhodno-jadranskih dežel v velikih množinah sol, železo in železni proizvodi, lesni izdelki vseh vrst, ki so služili tudi ladjedelništvu, od srede 15. stoletja v vedno večjih množinah goveje in druge kože, dalje še vedno raševina in platno ter drugo blago v zamenjavo za žito, olje, vino, razno italijansko sukno, bombažno blago, barvila (gvado) in drugo. V teh trgovskih zvezah, zlasti v trgovini s kožami in železom, so dobivali vedno večjo vlogo trgovci iz slovenskih dežel, ki so opravljali tudi tranzitno trgovino iz ogrskih dežel proti Italiji.¹⁰ Odtod tudi proti koncu 15. stoletja tesne trgovske zveze med Fanom in Ljubljano. Faneški trgovci so nato posredovali to blago po svojem zaledju in še prek njegovih meja.

Obrt je bila v mestu precej razvita, toda še vedno so se v vsem obravnavanem obdobju tudi na tem gospodarskem območju odpirale možnosti za tuje, doseljene obrtnike vseh vrst.

Pomen Fana in njegovo gospodarstvo pa sta se v obravnavanem obdobju krepila tudi zavoľo politične situacije. Mesto je bilo do leta 1463 sedež signorije družine Malatesta, ki je višek dosegla za Pandolfa III. (1370—1427), ko sta pod njegovo oblastjo bili tudi mesti Brescia in Bergamo. Ti knezi so z raznimi ukrepi gospodarsko dejavnost svojega področja

⁵ Prim. F. Gestrin, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*, Ljubljana 1978, str. 7 sl.

⁶ ASFa, CM 3, f 2 sl. — 1386—1389.

⁷ Prim. ASFa, not. L. Mastropaolo A (1421—1442) — 1440 maj 1 : »... ad navigandum ad civitatem Venetiarum et partes Slavonie, Albanie, Turchie et qualiter ad quascunque alias partes...«; ASFa, not. J. Roncoli B f 57' in 166' — 1472 nov. 9 in 1474 jan. 18; ASFa, AAC, Malefici 102, f 87 — 1474 april 26; ASFa, not. P. Graziani A, f 308 in 482' — 1489 avg. 19 in 1490 nov. 26.

⁸ Prim. ASFa, not. L. Mastropaolo A — 1440 maj 4; ASFa, not. G. Stati D — 1487 marec 10 in f 86' — 1487 maj 31.

⁹ Prim. ASFa, not. L. Mastropaolo A — 1421 okt. 5 in 1442 maj 26; ASFa, not. L. Mastropaolo C, f 185 — 1448 jul. 31; ASFa, not. P. A. Galassi F, f 15 — 1472 jul. 28; S. Gigante, *Libri del cancelliere. Monumenti di storia Fiumana* 2 (1912) in Fiume 9 (1931); M. Zjačić, *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Renno de Mutina* (1436—1461), *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci* 3 (1955/6), 4 (1957) in 5 (1959); S. Gigante, *Fiume nel Quattrocento*, Fiume 1913; A. Fest, *Fiume nel secolo XV*, *Bullettino* 3 (1913); F. Hauptmann, *Rijeka od rimske Tarsatike do hrvatsko-ugarske nagodbe*, Zagreb 1951; P. Blaznik, *Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina 1436—1461*, LR 8 (1961), str. 75 sl. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, str. 82 sl.

¹⁰ F. Gestrin, *Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v 16. stoletju*, *Zgodovinski časopis* 29 (1975), str. 89 sl.; isti, *Trgovina s kožami v Markah v 15. in v prvi polovici 16. stoletja*, *Zgodovinski časopis* 30 (1976), str. 23 sl.

še pospeševali. Znani so ukrepi za dvig agrarne proizvodnje,¹¹ s čemer so se vključevali v splošne tendence pospeševanja kmetijstva, ki jih moremo v obravnavanem obdobju ugotoviti mnogokje v Markah, zlasti še v sosednji Senigalliji.¹² Pandolfo III. je napravil Fano tudi za tržišče rib s Trazimenskega jezera (lago di Perosia)¹³ in za središče solne trgovine, ki je bila pravzaprav knežji monopol.¹⁴ Pandolfo III. in Sigismundo Malatesta sta sklepala celo trgovske družbe za dovoz soli iz Paga v knežje skladišče v Fanu, od koder so ga nato pod vodstvom solnega urada razpečevali po podrejenem ozemlju.¹⁵ Prav tako pa je dal Pandolfo III. leta 1427 obnoviti staro faneško pristanišče, ki ni več zadoščalo takratnim potrebam.¹⁶ Tudi ko je prenehala oblast Malatesta in je mesto z ozemljem zopet prišlo pod neposredno oblast papeške države, se politični pomen Fana ni zmanjšal. Bil je namreč še vrsto desetletij edino obmorsko mesto v severnem delu Mark pod papeško oblastjo in mu je šla tudi v tem času posebna skrb.

Ob takih razmerah je Fano, čeprav ga ne gre primerjati ne po velikosti ne po gospodarski moči s Pesarom ali celo z Ancono, dajal veliko možnosti za doseljevanje, med drugim tudi Slovanov, kar bo skušala za 15. stoletje v naslednjem prikazati ta razprava.

Razprava je grajena na delu fondov bogatega arhiva v Fanu, zlasti na notarskih knjigah, na seriji Codici Malatestiani in na aktih starega občinskega arhiva (AAC) in na več kakor 2000 podatkih, od katerih jih je nekaj manj kakor 1500 za posamezne slovanske doseljence.^{16a} Seveda ti podatki nikakor niso popolni, ker že navedeni fondi niso bili v celoti izčrpani, a nekateri sploh niso bili pritegnjeni v obravnavo. Upoštevali smo le tiste doseljence, katerih slovanski izvor je bil nedvomen. Velik del doseljenec se v virih označuje kot Slovan (Sclavus, Schiavono, redko Ciavo) ali ima dodano pojasnilo, da je iz slovanskih krajev oziroma iz »Sklavonije«, kar je splošna oznaka za slovanske kraje (de partibus Sclavonie, de Sclavonia). Prav tako so viri mnoge označevali po krajih oziroma po pokrajinah, iz katerih so prišli, npr. de Zagabria, de Modrussia, de Istria, de Dalmatia, de Bosina, de Servia in podobno. Posamezni doseljenci iz Hrvatske so nosili vzdevek Ungarus, a doseljenci iz slovenskih dežel so se praviloma označevali z vzdevkom Teotonicus, Theotonico, le izjemoma tudi »de Alemania«. Le v majhnem odstotku je bilo treba slovanski izvor doseljenec ugotavljati

¹¹ R. Mariotti, *Bandi malatestiani nel Comune di Fano. Curiosità storiche (1363–1463)*, Fano 1892, str. 12–19.

¹² Prim. S. Anselmi — R. Paci, *Senigallia, 1450–1486*, 1972; S. Anselmi, *Insiadamenti, agricoltura, proprietà nel ducato roveresco: la catastazione del 1489–1490*, *Quaderni storici* 28 (1975), str. 37 sl. isti, *La selva, il pascolo, l'allevamento nelle Marche dei secoli XIV–XV*, *Studi Urbinati*, volume in onore di Fabio Cusin, 1976.

¹³ A. M. Girelli, *I catasti di Fano dal XIII al XVIII secolo*, Verona 1971, str. 6 op. 5.

¹⁴ ASFa, CM 3, f 12 — 1389.

¹⁵ ASFa, AAC II, 1 Consigli c 63 — 1406 avg. 20; ASFa, CM 4 — 1407 in f 205 — 1421 jun. 1.

¹⁶ ASFa, AAC II, 1 Consigli f 102; prim. C. Selvelli, *Il porto e il Vallata del porto di Fano*, *Studia Picensa* 7 (1932), str. 1 sl.

^{16a} ASFa, *Notarile*: Baldi Severino (1364–1367), Gabriele Accursoli A (1387–1390), B (1390–1401), Antonio Laurenzi de Ceresia (1391–1403), Ludovico di Mastropaolo A, B, C, D (1421–1502), Giuliano Vanni (1423–1425), Giovanni Sabatini (1432–1434), Nicolò Castaldi (1445–1455), Evangelista di Domenico A, B, C, D (1444–1466), Pietro Antonio Galassi A — X (22 knjig) (1457–1488), Giacomo Roncoli A — T (18 knjig) (1460–1512), Galeotto Tomassini (1467–1474), Pierdominico Stati A — NN (34 knjig) (1470–1514), Santo Tonsi (1474–1493), Girolamo Nalli (1476–1481), Lodovico Vignatoli A — I (9 knjig) (1476–1516), Damiano Damiani (1477–1492), Pier Antonio Graziani A, B, C (1480–1498), Berizio Biancolini A, B, C, D (1483–1515), Tomasini Malatesta A, B (1483–1517), Giacomo Vici F (1488–1489), Giovanni Pietro Galassi (1488–1499), Gaspare Feltri (1489), Girolamo Stati (1492–1493), Niccolò Galassi B, C (1504–1519), Antonio Fusconi A — R (17 knjig) (1508–1536), Gaspare Cigni A, B (1518–1534), Francesco Torresi K, L, M, N (1525–1533), Piersimone Cenni A (1532–1553). ASFa, *Codici Malatestiani* (CM) 4, 6, 10, 18, 20, 69, 70, 71, 72, 84, 95, 96, (1535–1579); AAC II, 1 — *Liber omnium novorum civium* (1440–1532); AAC II, 9 — *Elenco degli artigiani* (1535–1579); AAC II, 14 — *Consigli* (1468); AAC II, 60 — *Consigli*; AAC III, 1 — 114 *Catasti*; AAC III, 1, 2, 10, 11 — *Gabelle* (1356–1456); AAC III, 4 (1432–1434); AAC III, 8, 74, 83 — *Officio referendaria* (1441–1443, 1528, 1538); AAC III, 23, 26, 27, 31 — *Dazi speciali* (1461, 1466, ok. 1470, 1543); AAC III, 28 — *Annona*; AAC — *Cause civili* 11 — 14; AAC — *Libro dela fraternità di San Michele* (1429–1459); AAC Ser. VII — *Monte di Pietà* (1573).

po osebnih imenih oziroma imenih prednikov (npr. Luca Joannis Lene Cille in podobno). V raziskavo sem dalje pritegnil praviloma le tiste Slované, ki jih viri imenujejo za prebivalce Fana (*habitor Fani*) oziroma ki so imeli posest na neposredno Fanu podrejenem ozemlju (in *curte Fani* in *fondo...*). Nisem pa upošteval tistih, ki so prebivali po kastroh in vaseh izven tega območja. Za pridobitev statusa prebivalca (ne samo za meščana) so morali slovanski doseljenci praviloma zaprositi in je o tem odločal predvsem mestni svet oziroma podestat, ki je sklep o podelitvi statusa prebivalca prosilcu posredoval. Nove prebivalce (in nove meščane) so vpisovali, če ne redno, pa vsaj občasno, v posebno knjigo novih meščanov in prebivalcev Fana.¹⁷

V Fano so se začeli doseljevati Slovani vsaj že v prvi polovici 14. stoletja,¹⁸ a v naslednji polovici je njihovo število že precej poraslo. V zadnjih dveh desetletjih tega stoletja se v Fanu po dosedaj znanih podatkih omenja že nekaj ducatov Slovanov.¹⁹ V 15. stoletju pa so migracije Slovanov v Fano in njegovo okrožje neprestano naraščale, vendar v prvi polovici stoletja še počasi, a nato izredno naglo, čim bolj gremo h koncu stoletja. Vzroke za to sorazmerno močno doseljevanje Slovanov je na eni strani iskati v ugodnih pogojih na območju Fana, na drugi strani pa v razmerah na vzhodnih obalah Jadranskega morja. Trgovske in pomorske zveze med Fanom in slovanskimi deželami, kakor smo jih zgoraj nakazali, a prav tako pomanjkanje delovne sile, so v veliki meri prispevali k doseljevanju in njegovi intenzivnosti. O tem ne govore zelo zgovorno samo podatki o socialni strukturi doseljencev, marveč tudi posamezne njihove izjave. Tako je npr. Margareta iz Dubrovnika, prebivalka Fana (*Malgarita da Raguxia abitatrice in Fano*), ko je bila kaznovana zavoljo tepeža s sosedo Leno, tudi Slovanko, leta 1409 prosila kneza Pandolfa III. za oprostitev kazni in posebej poudarila, da je ubožna tujka, ki je prišla, da bi v Fanu živela od dela svojih rok.²⁰ Prav tako pa so vplivali na tok doseljevanja Slovanov v Fano (in v Italijo na sploh) revščina, beda in glad, pa razne kužne bolezni in naravne nesreče, ki so pestile prebivalstvo v slovanskih deželah. Zavoljo tega ni bilo ravno majhno število Slovanov, ki so prišli v Italijo povsem praznih rok in postajali hlapci in dekle, vojaki in paži ali so dobivali zemljo pod različnimi pogoji v obdelavo (*coloni*, *laboratorji*) in živino v oskrbo v obliki *socide*. Na drugi strani pa so poleg teh povsem ekonomskih vzrokov vplivali na povečane migracije Slovanov v Italijo in tudi v Fano in njegovo okrožje razni politični dogodki v samih slovanskih deželah. V prvi vrsti gre tu za prodiranje in osvajanje Turkov na Balkanu, a tudi za ožje politično dogajanje, kot npr. za upor v Grbalju (1448–1452) in za vojne med Benečani in Turki v drugi polovici 15. stoletja. Tako so mestne oblasti v Splitu leta 1454 v enem samem dnevu prepeljale v Apulijo in v Marke 100, drugič pa 76 revnih Bosancev.²¹ Po padcu Bosne leta 1463 in ko so bili Benečani v vojni s Turki na Moreji ter je turški pritisk na beneško Dalmacijo trajal celi dve desetletji, so begunci zopet masovno pritiskali na dalmatinska mesta in v izseljevanje prek morja v Italijo. Dubrovniške oblasti so

¹⁷ ASFa, AAC II, 1 — *Liber omnium nouorum civium* (1440–1532).

¹⁸ ASFa, AAC II, 3 f 15 — 1339 jul. 1.

¹⁹ ASFa, CM 10; ASFa, AAC III, 1 — *Gabelle* 1380; ASFa, not. G. *Accursoli* B.

²⁰ ASFa, CM 4, f 15 — 1409 marec 31: „... (sono) vna povereta fanciuela forestiera schiava la quale sono venuta a stare abitare in questa vostra città de Fano et vivere de brazzia ed mia fadiga...“

²¹ M. Sunjić, *Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420–1463*, *Historijski zbornik* 14 (1961), str. 137; isti, *O migraciji de partibus Slavonie u Markama do polovine XV stoljeća* (Ancona), *Radovi* 8 (1974/1975), str. 487.

²² R. Jeremić - J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika* 2, Beograd 1939, str. 187.

tedaj na svoje stroške vozile begunce v Apulijo, Marke in na beneško ozemlje.²³ Tudi še v prvi polovici 16. stoletja so se iz zadarskega ozemlja leta 1525 in 1541 v velikem številu selili v Marke in Apulijo.²³

Slovani, ki so se doseljevali v Fano in njegovo ozemlje, so bili prvenstveno iz dalmatinskih in drugih primorskih krajev, bili pa so prav tako iz hrvatskega in slovenskega zaledja ter Bosne; iz Srbije pa so sem prišli le posamezniki.²⁴ Iz slovenskih dežel je šlo skozi vse to stoletje v odnosu na celoto sorazmerno malo izseljencev. Njihov odstotek je po posameznih četrtsotletjih v Fanu v glavnem padal (15 %, 18 %, 13,5 % in 9,4 %). Primorsko področje od Istre do Kotora je v vseh četrtsotletjih po številu doseljencev v Fano prevladovalo nad zaledjem, vendar izraziteje šele v zadnjih dveh četrtsotletjih 15. stoletja. V tretjem četrtsotletju je bilo razmerje med doseljenci iz zaledja in tistimi iz Primorja v razmerju 2 : 3 v korist slednjih, a v četrtem je bilo to razmerje že več kakor 1 : 3. Zlasti naglo je naraščalo izseljevanje iz območja Zadra, kjer je v tretjem četrtsotletju izseljevanje v Fano v odnosu na drugo poraslo za 100 %, a v četrtem v odnosu na tretje za več kakor 350 %. V deležu doseljencev v Fano iz Primorja sta bila močnejše zastopana tudi Senj in zlasti v drugi polovici 15. stoletja tudi Dubrovnik. Z dalmatinskih otokov so prvi doseljenci na območje Fana prihajali šele od srede stoletja dalje. V hrvaškem zaledju je bilo kot področje izseljevanja v Fano ves čas relativno močno zastopana okolica Zagreba, dalje Modruša in v drugi polovici stoletja tudi Krupe. Med kraji v zaledju, iz katerih se javljajo v tem času slovanski doseljenci v Fanu, pa se omenjajo še Petrinja, Požega, Topusko, Zrinj, Blagaj in Knin. Iz Bosne se omenja v Fanu v tem stoletju sorazmerno manj doseljencev; bili so iz Bihaća, Kreke, iz doline Sane in Bosne; iz Srbije pa so bili, kakor že rečeno, samo trije doseljenci.

Poglejmo sedaj, kakšen je bil tok doseljevanja Slovanov v Fano in njegovo ozemlje po posameznih četrtsotletjih 15. stoletja. V prvem se po dosedaj znanih, vsekakor nepopolnih podatkih omenja v Fanu 164 Slovanov, od katerih jih je bilo 13 tudi iz slovenskih dežel. Najkasneje pred koncem tega obdobja so Slovani v Fanu že imeli svojo bratovščino,²⁵ čeprav so bili vključeni tudi v druge, npr. v bratovščino sv. Mihaela. Med člani slovanske bratovščine sv. Nikolaja, ki je imela sedež pri cerkvi in samostanu sv. Avgušтина oziroma sv. Lucije, je tedaj zrasla potreba in zamisel, da bi si zgradili lastno kapelo v cerkvi svoje bratovščine, Prior in bratje omenjenega samostana so spomladi leta 1425 dovolili tedanjima priorjema slovanske bratovščine Simonu, sinu Klarina iz Ptuja (de Pettua de partibus Sclavonie), in Ivanu Mihaelu de Castro Bonarobbe (?), da na lastne stroške in stroške omenjene bratovščine zgradita pri njihovi cerkvi kapelo in eno ali dve grobnici za svoje potrebe.²⁶

V naslednjem četrtsotletju je število Slovanov, ki se kot prebivalci javljajo v Fanu, le sorazmerno malo poraslo, vsega za 11 % na 182. V nasled-

²³ M. Rešetar, Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung IX. Wien 1911, str. 22.

²⁴ ASFa, not. L. di Mastropaolo A — 1443 jan. 2 (Magister Stefanus Francisci muratori Slavus de Seruia civis et habitator Fani); ASFa, not. P. A. Galassi C, f 368' — 1467 jan. 3 (Johannes Nicolai de Seruia habitator Fani); ASFa, not. P. Stati I, f 227' — 1494 jul. 26 (Joannes Turco olim Rasiuogli de Seruia partibus Sclavonie in confinibus Illirie habitator Fani).

²⁵ Prim. F. Gestrin, Versko življenje in institucije Slovanov v Markah od 15. do 17. stoletja, Zgodovinski časopis 31 (1977), str. 279.

²⁶ ASFa, not. G. Vanni — 1425 april 29: «... ubi possunt edificare in dicta ecclesia sub rotabulo Sancti Nicolai vnam capellam prope murum versus montanum dicte ecclesie et ibi facere possunt vnam vel duas sepulcras expensis eorum et dicte scole. Et quod in propter sit dicta capella et sepulcras ipsorum et heredibus ipsorum et Sclavorum decedentis in civitate Fani libere et inrevocabile...»

njih dveh dobah tega stoletja pa moremo opaziti pravi skok v doseljevanju slovanskega življa v Fano. Vzroke za to je morda iskati v novem političnem položaju, ko je Fano po letu 1463 prišel pod neposredno oblast papeške države, na drugi strani pa v delnem gospodarskem zastoju Dalmacije in v velikem pritisku in osvajanju Turkov, kar je proces migracij še povečalo, saj so doseljenci v Fano prihajali v tem času iz mnogo širšega ozemlja kakor pa v prvi polovici stoletja. Dejstvo je, da se je po naših podatkih število Slovanov v Fanu v tretjem četrtstoletju dvignilo na 484, kar je za več kakor 265 %. V zadnji četrtini 15. stoletja je doseljevanje še vedno naraščalo, naštetih smo mogli v Fanu kar 636 Slovanov ali za skoraj 31,5 % več kakor v predhodnem obdobju.

Pri teh številkah gre prvenstveno za družinske poglavarje oziroma za vdove in hkrati za Slovane, ki so jih viri, kakor že rečeno, praviloma označevali za prebivalce Fana. Če število družinskih poglavarjev pomnožimo s 3 in posebej štejemo tiste, ki so nedvomno bili samski (dekle in hlapci, pastirji, kurirji in deloma tisti, ki so stopali v odnos socide oziroma kolonata), dobimo naslednje število v Fanu prebivajočih Slovanov po obdobjih: 354, 506, 1356 in 1600. Toda pri tem je treba poudariti, da v te številke nisem štel Slovanov, ki se v tem stoletju v Fanu zvrstijo kot vojaki in druge vrste oboroženci. Teh pa je bilo v drugem in tretjem četrtstoletju 15. stoletja blizu 450.²⁷ Slovanska kolonija v Fanu skozi celotno 15. stoletje torej nikakor ni bila majhna, še zlasti ne, ker sem nismo šteli Slovanov, ki so v istem času prebivali v okolnih kastroh in vaseh.²⁸ Če namreč glede na podatek iz leta 1642, ko je Fano z neposredno podrejenimi vasmi imel okoli 8600 prebivalcev,²⁹ sodimo, da tudi v 15. stoletju prebivalstvo ni moglo biti bistveno manjše ali večje,³⁰ tedaj so Slovani v njem predstavljali upoštevanja vreden odstotek prebivalstva. Ti so v vsakokratnem obdobju po naših podatkih bili naslednji: nad 4 %, blizu 6 % (brez vojakov), 15,7 % in 18,6 %. Razumljivo je potem, da je bilo v Fanu zlasti v drugi polovici 15. stoletja tudi precejšnje število slovanskih duhovnikov, večinoma redovnikov dominikanskega, frančiškanskega in avguštinskega samostana v Fanu ter eremitov iz samostana sv. Blaža v Marano.³¹ Med svetnimi duhovniki se omenjajo le redki.³²

Vsi ti Slovani, karkoli so že bili po družbeni strukturi, so prebivali ali v Fanu, kjer so bili ali postajali lastniki hiš ali pa so hiše jemali v najem, ali so — v manjšem obsegu — prebivali tudi na območju Fana (in curte Fani) v raznih »fondih«, v katerih so dobivali kot koloni oziroma laboratorji zemljo v obdelavo in so v posameznih primerih z njo vred dobili tudi hišo v uporabo (npr. v »fondo Rosciano«). V vsem obravnavanem obdobju so Slovani prebivali precej na široko po mestnih predelih, vsekakor vedno v večjem delu mestnih kontrad, celo v samem središču mesta okoli mest-

²⁷ Prim. F. Gestrin, Slovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1434—1455), Zgodovinski časopis 19/20 (1965/1966), str. 161 sl.; glej še Studia Picena 36 (1968), str. 1 sl.

²⁸ V drugi polovici 15. stoletja je v kastroh in vaseh Cartoceto, Serrungarina, Montigiano, Marotta, Saltara, Piaggie, Carignano, S. Giorgio, Ripalta, Montemarciano, S. Costanzo, S. Andrea, Cerasa, Isola, Montemaggiore, Caminate, Mondolfo in Tumba živelo — po naših, vsekakor nepopolnih podatkih — okoli 350 Slovanov v 113 družinskih enotah.

²⁹ Prim. Fano 8 (nº 4), jul.—sept. 1972, str. 38; P. B. Borgogelli, Un censimento del 1656, Studia Picena 3 (1927): tedaj je samo mesto imelo 4322 prebivalcev (cit. po Fano 9, 1974, str. 96). Ancona naj bi istega leta imela 9556 prebivalcev, a s predmestji 13.495.

³⁰ Leta 1816 naj bi imel Fano 14.673 prebivalcev — Fano 10, 1975, str. 67.

³¹ V tretji četrtini 15. stoletja je bilo v faneških samostanih 6 dominikancev (od njih 1 prior), 6 frančiškanov (od njih 1 gvardijan) in 1 eremit, a v zadnji četrtini 11 dominikancev (od njih 1 prior), 9 frančiškanov (od njih 1 vicegvardijan), 3 avguštinci in 6 eremitov (od njih 2 priorja).

³² Cfr. ASFa, not. L. di Mastropaolo D, f 244 — 1502 avg. 2.

nega trga in škofije.³³ Vendar je med posameznimi kontradami skozi celo stoletje prebivalo največ Slovanov v kontradi sv. Marka in nato v drugi polovici 15. stoletja tudi še v kontradi sv. Petra in Valle. Ker so prebivali tudi v kontradah sv. Andreja, sv. Krištofa in sv. Lucije, kjer so imeli sedež bratovščine in kapelo v cerkvi sv. Avgušтина, moremo reči, da so Slovani nekako sklenjeno prebivali v predelu mesta vzdolž mestnega obzidja ob morski obali, kamor so vodila močno utrjena Porta Galea. Toda, če vzamemo vse v Fanu živeče prebivalstvo, je vendar še vedno velik del Slovanov v vsem obravnavanem obdobju živel tudi izven zgoraj omenjenih kontrad.³⁴

Leta 1493 pa so mestne oblasti s posebnim odlokom zapovedale, da morajo Slovani živeti le v kontradi sv. Marka (skupaj z židi). O vzrokih za tako odločitev moremo le domnevati. Ker pa tako številni Slovani, kakor smo jih ugotovili za konec 15. stoletja, nikakor ne bi mogli prebivati samo v omenjeni kontradi, se nam zdi cilj sprejetega odloka precej jasen: v mestu naj bi se iz kakršnihkoli vzrokov število slovanskega prebivalstva zmanjšalo. Rezultati odloka so se namreč močno pokazali že v prvi četrtini 16. stoletja. Tedaj je število Slovanov, ki jih nam znani viri omenjajo, padlo na približno toliko, kolikor jih je bilo ob sredi 15. stoletja (177 omemb ali okoli 520 ljudi). Upadel je tudi tok novih slovanskih doseljencev, saj se tedaj vsi novi prebivalci Fana iz njihovih vrst izrecno označujejo kakor novi, česar v prejšnjih obdobjih nismo zasledili.³⁵ To upadanje števila Slovanov in njihove vloge v mestu je morda povezovati s hkratnim propadom slovanske bratovščine sv. Nikolaja. Leta 1506 je namreč bratovščina Slovanov v Fanu prenehala obstajati. Prišla je, kakor pravi vir, zavoljo slabega gospodarjenja skoraj na nič. Toda pomemben je bil še drug vzrok: zaradi kuge se je tedaj večji del članov bratovščine razkropil po varnejših krajih. Premoženje bratovščine sta tedaj upravljala le dva izvoljena člana: Ivan Pazaglia³⁶ in Simon Portantis.³⁷ V maju tega leta sta ta dva skupaj z nekaterimi drugimi člani bratovščine (Martinom iz Korčule, Ivanom Simichirtio (?), Markom iz Dubrovnika, ki so ga imenovali tudi Marko Zoppo, in Ivanom, Blaževim sinom) prosili škofa v Fanu, da bi bratovščino sv. Nikolaja in vse njeno premoženje združil z bratovščino sv. Duha, seveda z vsemi pravicami in častmi, ki jih je imela bratovščina Slovanov. Priorja in nekateri člani bratovščine sv. Duha, ki so prisostvovali temu aktu v škofijski palači, so to sprejeli.³⁸ Toda poudariti je treba, da so Slovani tudi še v tem času prebivali v celi vrsti mestnih kontrad,³⁹ vendar tudi že izven mestnega ob-

³³ V prvi četrtini 15. stoletja so Slovani v Fanu prebivali v naslednjih kontradah: Vescovado, di S. Marco, di S. Bernardo, di S. Maria del Riposo, di S. Pietro della Valle, di S. Leonardo, di S. Antonio, di S. Andrea (ali di S. Giovanni della Cloaca), di S. Silvestro in di S. Nicola. V naslednji četrtini jih srečamo poleg teh še v kontradah: di S. Giovanni dei figli di Ugone, di S. Cristoforo, di S. Tommaso. V tretjem četrtstoletju, ko je bila razprostranjenost Slovanov po mestu največja, jih srečamo poleg zgornjih vseh še v naslednjih kontradah: di S. Arcangelo, di S. Vito, di S. Salvatore, di S. Simone, di S. Lucia in v kontradi Postrine (?). Toda v zadnji četrtini stoletja so prebivali še v naslednjih kontradah: di S. Marco, di S. Andrea, di S. Pietro della Valle, di S. Antonio, di S. Giovanni dei figli di Ugone, di S. Leonardo, di S. Silvestro, di S. Nicola, di S. Tommaso, di S. Giacomo in di S. Cristoforo.

³⁴ V tretji četrtini 15. stoletja, ko imamo za to problematiko največ podatkov, odpade na zgoraj omenjene kontrade 63 družin, a na vse ostale po mestu 51.

³⁵ Prim. ASFa, not. P. Stati V, f 1 — 1504 dec. 7: »... (XY) locavit Petro Marasino Sclavono nunc habitatori noviter in civitate Fani...»; P. Stati HH, f 136 — 1511 sept. 23: »... (YX) vendidit Joanni Gregorij de Sclavonia habitatori... noviter civitatis Fani...».

³⁶ ASFa, not. P. Stati T, f 145 — 1504 avg. 24: »... Joannes Pazaglia Martini de Crupa partibus Sclavonie habitator Fani et contrate Sancti Marci. Glej zanj še ASFa, not. P. Stati L, f 80 — 1513 okt. 10: id. O, f 201' — 1500 jun 6; id. R, f 348 — 1503 marec 27 (omenjena njegova hiša v kontradi sv. Marka); id. T, f 206' — 1504 sept. 13; id. X, f 91' — 1505 nov. 21.

³⁷ ASFa, not. P. Stati N, f 431 — 1499 april 12: Simon Stephani Portantis Sclavonus; glej še P. Stati P, f 378 — 1501 sept. 1; id. T, f 224 — 1504 sept. 25; id. FF, f 17' — 1510 marec 13; id. HH, f 98 in 99 — 1511 sept. 2 (omenja se njegova hiša v kontradi sv. Andreja).

³⁸ ASFa, not. T. Malatesta A, f 277 — 1506 maj 11: »... quod scola Sancti Nicolai di Fano alias dicta la scola dei Schiavi propter mala et inigna gubernia et bonorum dilapidationes fuerit et sit extenuata et quasi in nihilum reducta...».

³⁹ To so bile kontrade: di S. Marco, di S. Pietro della Valle, di S. Andrea, di S. Nicola, di S. Tommaso, di S. Antonio, di S. Giacomo, di S. Silvestro, di S. Leonardo in Vescovado.

zidja pred Porta Galea (ali Marina). Do konca 16. stoletja je nato — tako sodimo, čeprav v proučevanje nismo pritegnili tako številnih virov kakor za prvo četrtino tega stoletja — število Slovanov še hitreje upadalo in zmanjševalo se je tudi število kontrad, v katerih so prebivali.⁴⁰ Vendar srečujemo Slovane v Fanu še v začetku 17. stoletja.⁴¹ To upadanje slovanske kolonije v Fanu, čim bolj gremo h koncu 16. stoletja, je vsekakor povezano z dvema dejstvom: na eni strani s slabljenjem migracijskega toka, a na drugi strani s stalno prisotnim, čeprav včasih tudi počasnim stapljanjem Slovanov in njihovih potomcev z lokalnim, domačim prebivalstvom.

Poleg obsega slovanskih migracij v Fano in razporeditev Slovanov po mestnih kontradah je še posebej zanimiva njihova družbena struktura, s katero je bil nedvomno v veliki meri povezan proces asimilacije. Za to problematiko imamo v uporabljenih virih precej manj podatkov, kakor pa je omemb Slovanov; na splošno moremo reči, da jih je v nam znanem gradivu za polovico manj. Po posameznih zgoraj uporabljenih dobah imamo glede na število omenjenih Slovanov naslednje odstotke podatkov o družbeni pripadnosti oziroma poklicu in dejavnosti: 45,7 %, 56 %, 45 %, 25 %, 50,5 %. Vendar tudi ti podatki potrjujejo družbeno strukturo slovanskih doseljencev, kakor smo jo mogli ugotavljati na splošno in kakor so jo posamezne študije že prikazale za ožji prostor in določeno časovno obdobje.⁴²

Večji del slovanskih doseljencev je v vsem obravnavanem obdobju v Fanu polnil nižja in najnižja delovna mesta. Bili so to hlapci in dekle (famuli, pediseque), pastirji in socidanti, tovarniki in kurirji, koloni (coloni, laboratores), redko tisti, ki so zemljo šele spreminjali v kulturno zemljišče (pastinato),⁴³ in prostitutke. Po četrtsotoletjih 15. stoletja je odpadlo na to družbeno kategorijo po 57,3 %, 41,1 %, 51,1 % in 51,1 % vseh po poklicih opredeljenih Slovanov v Fanu. Ta sorazmerno visok odstotek slovanskih doseljencev te najnižje družbene kategorije je v Fanu kot izrazitem središču kmetijskega področja in z veliko potrebo delovne sile na področju agrikulture popolnoma razumljiv. Sem v to grupo bi morda morali šteti tudi številne Slovane, ki so zlasti v času signorije Malatestov služili v Fanu kakor vojaki, stražarji in paži. Vendar jih v zgoraj navedene Slovane in odstotke po poklicih nismo vključili. Njihovo število pa zlasti v drugi četrtini 15. stoletja, ko doseže višek, ni bilo majhno (okoli 300); pozneje (zlasti po letu 1463) se njihovo število hitro zmanjšuje, vendar jih v tretjem četrtsotoletju zasledimo še 93. Proti koncu 15. stoletja pa Slovanov med vojaki in oboroženci v Fanu ne srečamo več.⁴³

Slovanov, ki so pripadali med srednje-nižje družbene sloje, je bilo še vedno ves čas zelo visok odstotek. Po vrstnem redu uporabljenih dob je nanje odpadlo 32 %, 43,2 %, 41,1 % in 41,7 %. V to družbeno kategorijo smo šteli vse vrste obrtnikov, mornarje, ribiče, gostilničarje, kramarje, mlinarje, male posestnike zemljišč, glasbenike, oglarje in končno vse tiste, ki so prejemale ali dajali v depozit manjše ali večje vsote denarja pa tudi žito in vino, pa tudi tiste, ki so opravljali kakšne nižje mestne službe (plazarius, preco). Ob teh podatkih je treba poudariti vsaj dve značilnosti. Prva je nedvomno sorazmerno nizek odstotek te družbene plasti v prvem četrtsotoletju 15. stoletja, ki si ga razlagamo tako, da doseljevanje obrtnikov iz

⁴⁰ V tem poznejšem času srečujemo Slovane še v kontradah: Vescovado, di S. Marco, di S. Pietro della Valle, di S. Andrea in di S. Giovanni dei figli di Ugone.

⁴¹ Prim. ASFa, AAC III, 113, Catasto 1603, f. 22.

⁴² Glej razpravo B. G. Zenobi v tem letniku ZC.

⁴³ Prim. S. Anselmi, Schiavoni e Albanesi, o. c., str. 159 sl.

⁴⁴ ASFa, CM 96 — Libro de mostra se ha a Fano (Mostre de castellani e di contestabili /1461—1475/). Glej še op. 27.

dalmatinskih mest, ki so bili pozneje v Fanu zelo zastopani, pred letom 1420 ni bilo močno. Druga značilnost pa je v tem, da med to skupino prevladujejo obrtniki, ki so imeli velik razpon dejavnosti: od krojačev in čevljarjev do tkalcev in zlatarjev ter marangonov in kalafatov. Relativno majhen odstotek doseljencev se javlja med mornarji in ribiči. Če je bilo to razumljivo za prve, ker Fano ni bilo ravno pomembno пристanišče, pa je nekoliko manj razumljivo za druge, saj je bilo Fano že tedaj središče ribolova.⁴⁴

Le sorazmerno majhen delež slovanskih doseljencev je uvrščati v srednje sloje faneške družbe, medtem ko seveda ni nihče izmed njih prodrli v sam njen vrh. Tu gre za maloštevilne trgovce (npr. iz Dubrovnika, Zadra, Senja, Ljubljane), dalje za ladjarje in kapitane in za posestnike rustikalnih zemljišč. Po posameznih obdobjih 15. stoletja je znašal njihov odstotek kakor sledi: 10,7 %, 15,7 %, 7,8 % in 7,2 %. Velika večina teh odstotkov odpade na posestnike zemljiške posesti, v celotnem stoletju kar 63,1 %. Stanje v drugi četrtini 15. stoletja, ko je ta sloj dosegel še enkrat višji odstotek kakor povprečno v drugi polovici stoletja, je povezovati s porastom števila zemljiških posestnikov v procesu družbene rasti doseljenih Slovanov; od 18 predstavnikov tega sloja jih je tedaj odpadlo kar 16 na zemljiške posestnike.

To družbeno strukturo seveda ne smemo jemati statično. Ves čas se je namreč odvijal, res da počasi, proces družbeni rasti doseljenih Slovanov zlasti iz nižje v srednjo-nižjo kategorijo. Nanj kažejo podatki za posamezne doseljence, iz katerih spoznamo počasno rast npr. iz kolona ali socidanta v lastnika zemlje, ki daje sam naprej zemlje v obdelavo ali živino v socio, ki sprejema ali daje v depozit, posoja denar, prodaja in kupuje zemljiško posest itd. Nekateri so si pridobili z nakupom, s poroko in dediščinami kar veliko posest, ki jo moremo spoznati tudi iz njihovih testamentov.⁴⁵ Rezultati tega procesa niso mogli priti do izraza v navedenih odstotkih zlasti zaradi dotoka novih doseljencev — še posebej v času močnega doseljevanja — ki so v največji meri pripadali nižjim družbenim slojem. To trditev zelo ilustrirajo podatki za drugo četrtino 15. stoletja, ko je število Slovanov sorazmerno malo poraslo, in pa za prvo četrtino 16. stoletja, ko je dotok Slovanov, kakor smo že spoznali, močno upadel. V teh dveh obdobjih je namreč število pripadnikov srednjega in srednje-nižjega sloja precej preseglo število nižjega sloja, ki je sicer absolutno prevladoval. V procentih se to izraža v razmerju 58,9 % (43,2 % + 15,7 %) : 41,1 % za prvo obdobje in v razmerju 58,6 % (48,4 % + 10,2 %) : 41,4 % v drugem obdobju. Poudariti pa je v zvezi s tem še eno. Ta proces je šel v veliki meri vzporedno z vključevanjem doseljenih Slovanov v novo sredino in z njihovim postopnim stapljanjem z domačim prebivalstvom. Povedano z drugimi besedami: družbeni dvig doseljenih Slovanov je ob upadanju migracij vodil v njihovo hitrejšo etnično in jezikovno asimilacijo z domačo sredino.⁴⁶

⁴⁴ Prim. A. M. Girelli, *I catasti*, o. c., str. 6.

⁴⁵ Prim. F. Gestrin, *Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanskega zgodovinskega raziskovanja*, Zgodovinski časopis 32 (1978), str. 7 sl.

⁴⁶ Prim. B. G. Zenobi, o. c.

Riassunto

LE IMMIGRAZIONI DEGLI SLAVI A FANO NEL QUATTROCENTO,
LORO INSEDIAMENTI IN CITTA E STRUTTURA SOCIALE

Nel processo di immigrazione in Italia, gli slavi vennero a stabilirsi anche nelle Marche, specie nelle città costiere e nei territori che vi facevano capo. Così ad esempio l'immigrazione slava interessò anche Fano dove segnò forti punte specie nel Quattrocento ma proseguì, seppure con minore intensità, nel periodo successivo. A Fano si registrano slavi ancora nel Seicento. L'Autore tratta principalmente tre problemi: il numero degli immigrati slavi nella Fano quattrocentesca; l'ubicazione dei loro insediamenti cittadini; e la loro struttura sociale. Nel Quattrocento il numero di tali immigrati andò continuamente aumentando fino a raggiungere nell'ultimo quarto del secolo qualcosa come il 18,5 % della popolazione complessiva ovvero 1600 unità su un totale di circa 860 abitanti. In tutto questo periodo gli slavi si andarono stabilendo in pressoché tutte le contrade cittadine benché in prevalenza nei quartieri lungo la costa. Nel 1493 le autorità cittadine stabilivano che gli slavi dovevano abitare in contrada S. Marco (assieme agli ebrei), pur tuttavia ancora nel Cinquecento, quando il loro numero era ormai fortemente calato, gli slavi abitavano sparsi nella maggioranza dei quartieri urbani. Per tutto il secolo, più del 50 % di questi immigrati era occupato in attività subalterne e infine (servi e serve, pastori, coloni ecc.). Un'esigua minoranza — il 10 % — apparteneva alla classe media (proprietari terrieri, mercanti, armatori), mentre tutto il resto degli immigrati slavi rientrava nei ceti medio bassi della società fanese (in primo luogo artigiani, marinai, pescatori, piccoli proprietari, merciai ecc.). Tali strutture sociali non vanno naturalmente prese in modo statico in quanto per tutto il tempo fu in corso un processo di promozione sociale degli immigrati slavi anzi tutto dalle categorie subalterne a quella medio bassa. Avanzamento sociale che con la flessione delle immigrazioni portò a una più rapida fusione dell'elemento slavo con l'autoctona popolazione italiana.